

Стефана Пауновић Родић

Простор и време жене у словачкој и српској фразеологији и паремиологији

1 Увод

У овом раду ћемо на фразеолошком и паремиолошком корпусу словачког и српског језика а у контексту ширег истраживања о стереотипу¹ жене у словачкој и српској језичкој слици света покушати да одговоримо на следећа питања: који су то периоди и стања у животу жене заступљени у одабраном корпусу, а који периоди и стања представљају нулте концепте; да ли и како периоди и стања у животу жене утичу на промену простора у којем се она налази (који заузима), како је жена описана или вреднована с обзиром на простор и које су друштвене улоге жене издвојене у датом корпусу. У вези са последњим питањем треба нагласити да се, с обзиром на традиционалну патријархалну друштвену устројеност у словенском свету уопште и природу одабраног корпуса, друштвена улога жене изједначава с њеном улогом у породици.

2 Време

Бавећи се именицама којима се означавају особе женског пола с обзиром на животну доб и одређена стања (в. Рауновић Родић 2014), закључили смо да периоди у животу жене нису одређени тачним бројем година, одн. протоком времена (као што је то у савременом свету тачно предодређено за пунолетство на пример), већ су гранични они догађаји и стања у животу жене који су у директној вези с њеном сексуалношћу и репродуктивном функцијом, тј. време разумемо као промену стања или као период између два догађаја (в. Evans 2013: 54).

У наведеном раду смо животно «време» жене поделили на период детињства, тј. период пре прве менструације (слов. *dievča*; срп. *девојчица*), период репродуктивне зрелости, али полне неактивности, тј. период између

1 Појам стереотип разумемо у складу са Поповић 2008: 59–71.

прве менструације и дефлорације која је у најужој вези са удајом² (слов. *dievča*; срп. *девојка*), активни репродуктивни период (слов. *žena*; срп. *жена*) и период након губитка менструације, репродуктивне функције (слов. *baba, babka*; срп. *баба*). Ови периоди се у именичком систему словачког и српског језика не поклапају у потпуности и као што смо закључили у наведеном раду (Paunović Rodić 2014) у оба језика табуизовани су периоди менструације и климактеријума те ћемо у фразеолошком и паремиолошком корпусу потражити изразе за ове граничне периоде.

У српском језику, у новије време, дошло је до лексикализације деминутива *девојчица*³ у значењу 'дете женског пола' (Штасни 2011) и овај период није заступљен у фразеолошком и паремиолошком корпусу.

У словачком језику се именицом *dievča* означава читав период пре удаје. Објашњење за овакву ситуацију у словачком језику нашли смо у томе што прва менструација није доводила ни до каквих видљивих, друштвених промена у животу девојчице, тј. младе девојке (Veřnová 2010). Ипак, у паремиологији словачког језика има примера у којима су ови периоди раздвојени:

Dievča do dvanásteho roku češ, do šestnásteho strež, po šestnástém dekuj temu, kto ti vynesie galibu z domu.; S dievčaťom sa do desiateho roku teš, do pätnásteho češ, do dvadsiateho strež, a po dvadsiatom zaplat' tomu, kto ti vezme tarchu z domu, až jej pozbudeš.; S dievčaťom sa do desiateho roku teš, do pätnásteho češ, do dvadsiateho strež a po dvadsiatom dolož tomu, kto ti vezme starosť z domu, až jej pozbudeš.; Sedem rokov češ, sedem hreš, sedem strež, a potom zaplat' komu, aby ti čerta vzal z domu.; Sedem rokov češ, sedem hreš, sedem strež, a potom sa pros komu, kto ti vezme biedu z domu.; Do desiateho roku češ, do dvadsiateho strež, a po dvadsiatom zaplat' tomu, kto ti vezme zlodeja z domu.; Do desiateho roku češ, do dvadsiateho strež, a potom d'akuj pánu bohu, že ti vzal obludu (pliagu) z domu (Záturecký 1975: 53).

Период детињства је у различитим варијантама ове паремије различитог трајања: десет, дванаест, четрнаест и петнаест година, али управо је то

2 Уп. синониме именица слов. *dievča: slečna* (SynSSJ 2004), *panenka, panna* (SynSSJ 2004) и срп. *девојка: госпођица* (РМС 1 1990: 541; ЈМС 2007: 215), *девица* (Ćosić, 2008, с. 139).

3 Синоними именице *девојчица* такође наглашавају младост, незрелост, а никако не полност: в. *балавица* (РМС 1, с. 131), *клинка* (РМС 2, с. 738), *макиња* (покр. РМС 3, с. 280), *малица* (РМС 3, с. 284), *малишанка* (РМС 3, с. 284), *маицута* (РМС 3, с. 324), *пикола* (РМС 4, с. 421), *подраслица* (РМС 4, с. 573), *полетарица* (РМС 4, с. 674), *седмакиња* (РМС 5, с. 717), *утишаница* (РМС 6, с. 544), *фркуница* (РМС 6, с. 691), *чора* (РМС 6, с. 895), *швиғарица* (РМС 6, с. 937), *шипарица* (РМС 6, с. 959), *шмркавица* (РМС 6, с. 987).

период у оквиру којег се очекује да девојчица добије прву менструацију. У шестотомном речнику словачког језика, уз именицу *čas* нашли смо и фразеологизам *mat' svoj čas* с објашњењем: '(о женама) имати месечни циклус' (SSJ 1959–1968).

У српском језику постоји и глагол *задевојчити се* (РМС 2: 104; ЈМС 2007) са значењем 'постати девојком, развити се у девојку'. Из лексикографске дефиниције није сасвим јасно шта то значи 'постати девојком', менструација се у дефиницији експлицитно не спомиње. Објашњење овог глагола није сасвим јасно, али фразеологија нам даје јаснији одговор. Фразеологизам *podviriti se* pf. *poda se* (Matešić 1982: 482) са значењем 'задевојчити се' свакако можемо тумачити као тренутак када девојчица добија прву менструацију, а потврду за то нашли смо и у речнику САНУ где се као израз уз глагол *имати* наводи пример *имати на себи* и значењу 'имати менструацију' (РСАНУ 7: 701).

У фразеологизмима оба испитивана језика у вези са менструацијом срећемо се са присвојном или личном заменицом сваког лица: у словачком *svoj* и у српском *себе, се* што можемо тумачити да се ради о нечем интимном, личном.

Како је у животу жене активни репродуктивни период најдужи и друштвено најзначајнији, у оквиру њега су се издвојили неки посебни периоди или стања. Први такав период је период око удаје, тј. на дан венчања (некада од веридбе или заручивања и у првим данима брака): слов. *nevesta, mladucha*; срп. *невеста, млада*. Други период је трудноћа. У словачком језику се о трудној жени говори само описно, придевима: *tehotná, ťarhavá, samodruhá, gravidná* експр. *obťažkaná*, нар. *hrubá, ťaršená* (SynSSJ 2004)⁴ и фразеологизмима: *v druhom stave*,

4 Из угла лексикографије интересантно је колебање у запису ових придева у речницима словачког и српског језика. Док су старији речници оба језика наводили овај придев посебно у женском роду (в. слов. *tehotná* (SSJ) и срп. *трудна* (РМС 6: 315)), у новијим речницима примећујемо доследност у навођењу и ових придева у мушком роду. У речницима словачког језика уз облик мушког рода стоји коментар да се придеви користе у женском роду, а у мушком само пренесено, док се облик средњег рода не коментарише (в. SynSSJ нпр. *tehotný*). У једнотомнику Матице српске овај придев наведен је такође у мушком роду – *трудан*, при чему да би се оправдао запис у мушком роду, као прва два значења наводе се архаична значења: 1. арх. 'обузет умором, уморан', 2. арх. 'који задаје труда, који умара, тежак'; и тек у трећем значењу 3. (најчешће у ж. роду: *трудна*) 'која носи дете у себи, која је у другом стању, бременита (о жени)' (ЈМС 2007: 1346). Још је важно рећи и то да су прва два овде наведена значења у шестом тому речника Матице српске наведена као значења придева *трудан* у мушком роду и са дугосилазним акцентом (*трудан*), а да је придев *трудна* којем је приписано (само) треће значење, са

v inom stave, v požehnanom stave (SynSSJ 2004). У српском језику постоји именица *трудница*, придеви *трудна* (PMC 6 1990: 315), *бременица* (PMC 1 1990: 270), као и фразеологизми: *у другом стању*, *у благословеном стању* (JMC 2007: 1266). Следи период око порођаја слов. *rodička* (SynSSJ 2004, KSSJ 2003), срп. *породиља*; и мајчинство: слов.: *matka, mať, mater, mama* и сл. (SynSSJ 2004) / срп. *мајка, мамица* итд. (PMC 3, s. 278). Жене које нису испуниле очекивања патријархалног друштва те остале неудате или без деце означене су описно или експресивно: слов. *stará dievka* (SSJ 1959–1968), *stará panna* (KSSJ 2003); *požilá panna* (Záturecký 1975: 60), срп. *бабадевојка*⁵ (PMC 1 1990: 116), *уседелица* (PMC 6 1990: 574); слов. *neploďná, sterilná* (SynSSJ 2004), срп. *неплодна, стерилна, јаловица, нероткиња* (JMC 2007: 500), *нерођуша, неротка* (PMC 3 1990: 757).

Ни у фразеолошком и паремиолошком корпусу словачког нити српског језика нисмо нашли примере који би се односили на период климктеријума (*žena*) *v prechode*, (*žena*) *v klimaktériu* (SynSSJ 2004), срп. *климакс, климактеријум, климактерична* (PMC 2 1990: 736).

3 Простор

Теорија семантичких локализација као лингвистичка теорија којом се “поједине семантичке појаве описују и објашњавају у светлу изоморфности и изофункционалности семантичких категорија, чији су облици испољавања многобројни случајеви изражавања непросторних значења средствима са примарно просторним значењима” (Piper 2001: 57) пружа разноврсне могућности за тумачење обрађеног корпуса. Ми ћемо овде узети у обзир само оне примере који су на неки начин у вези са постављеним питањима у уводу рада, дакле простор смо тумачили с обзиром на наведене периоде у животу жене, а примере смо изабрали на основу тога колико потенцирају улогу жене у друштву, тј.

дугоузлазним акцентом (*трудна*). У једнотомнику МС акценат се наводи варијантно и није јасно да ли је дошло до мешања акцената у сва три значења или се акценат у односу на значење мења, с обзиром на то да су сва три значења наведена уз исту лексикографску јединицу.

5 У Матешиневом речнику (1982: 6) овај пример се наводи као фразеологизам *baba djevojka* са значењем ‘уседелица’. У савременом српском језику ради се о сложеници *бабадевојка* (JMC 2007:55) а семантика је иста. У том смислу неки аутори говоре о лексичкој фраземи (в. Ćerćák: 2007: 60 и Lipka: 1992: 96).

породици. Фразеологизми слов. *to je chlap na mieste* (SSJ 1959–1968) и срп. *бити на (свом) месту* (РМС 3 1990: 351) са значењем (између осталог) моралне и друштвене исправности, честитости, ваљаности, доводе у везу простор и друштвену улогу човека и тиме оправдавају изабрани приступ.

Овде обрађени примери односе се на период девојаштва, брака, тј. односа у породици (*муж – жена*), али и општијег односа мушко – женско, затим трудноће и порођаја. У свим примерима јасно се види подређен положај жене у патријархалној породици што је у складу са неким претходним истраживањима сличног корпуса српског језика (в. Требјешанин 1988).

3.1 Период пре удаје

Примери који се односе на период пре удаје говоре у прилог томе да је удаја једини циљ девојке (и њених родитеља): *Dievča na miesto. Dievča na vydaj.* (Záturecký 1975) – циљно значење: слов. *na + акузатив* (KSSJ 2003). Она у кући смета, треба је се «ослободити»: слов. *Dievka je ako zlodej v dome.* (Záturecký 1975: 53); *Stará dievka ako krosná v dome zavadzia.* (Záturecký 1975: 560). У наведеним примерима мисли се на родитељски дом из којег девојка треба да изађе. Ипак, не сама и не на «улицу», већ неко из родитељске куће треба да је изведе (в. примере *Dievča do dvanásteho roku češ, do šestnásteho strež, po šestnástém dekuj temu, kto ti vynese galibu z domu...* Záturecký 1975: 53). Оваква ситуација наглашава обавезну припадност жене да ли својој породици или мужевљевој. У прилог томе говоре други примери у којима се жена смештена на улици као јавном простору, поистовећује с проститутком: слов. *žena z ulice* ‘prostitutka’ (SSJ 1959–1968), *djevojka na prodaju* ‘javna žena, prostitutka’ (Matešić 1982: 92),⁶ *djevojka s ulice* ‘prostitutka, uličarka’ (Matešić 1982: 92), уп. *javna djevojka* ‘prostitutka’, *ulična djevojka* ‘prostitutka, uličarka’ (Matešić 1982: 92). Семантика улице је и у неким другим примерима негативно обојена, на улици је или с улице потиче све негативно, мање вредно или безвредно. У речнику Матице српске уз друго значење именице *улица* стоји 2. ‘беспослен и морално лабилан свет који велики део времена проводи на улици, беспризорни, уличари, уличарке’.

6 Примере ексерпирани из фразеолошког речника Јосипа Матеша и његова објашњења фразеологизама исписиваћемо латиничним писмом.

3.2 Брак и пород

У односу између мушкарца и жене следећи примери говоре о способности, сналажљивости и умешности жене: *Kam chlap nemôže, dôjde žena* (Záturecký 1975: 53); *Na žene stoja tri uhly domu a na mužovi štvrtý. Žena tri kúty a chlap štvrtý* (Záturecký 1975: 61); *Kde čert nič nemôže vykonať, ta pošle starú babu. Kde čert nič nemôže vykonať, ta postrčí starú babu* (Záturecký 1975: 47).

Посматрано из угла анализе просторних односа вертикалне димензије која представља изворни домен за концептуализацију апстрактног појмовног домена друштва и моћи (Rasulić 2004: 234, 252), моћ је у следећим примерима приписана жени, а с обзиром да су ови примери с изразито негативним, експресивним значењем, само потврђују јасно патријархално устројено друштво: слов. *On je pod pantoflou. Všade sa sukne ženy drží.* (Záturecký 1975: 67), срп. *biti pod papučom* 'pokoravati se ženi u svemu, biti potčinjen i pokoran' (Matešić 1982: 449), *biti pod suknjom* 'pokoravati se (ženi ili majci), ne biti samostalan' (Matešić 1982: 660) уп. *držati se* иpf. *suknje* 'pristajati uz ženino mišljenje, uz ženine odluke i postupke' (Matešić 1982: 660).

У примерима који се односе на трудноћу: *nosi dieťa pod srdcom* (KSSJ 2003), *biti pod bremenom (u bremenu)* (Matešić 1982: 42), *biti u blagoslovljenom (drugom) stanju* (Matešić 1982: 641), *nositi* иpf. *čedo pod pojansom* (Matešić 1982: 62), *nositi* иpf. *dijete pod srcem (pod grudima)* (Matešić 1982: 89), најинтересантнији су они у којима је дете објекат локализације, а локализатором је изражен однос мајке према још нерођеном детету (Piper 2001: 21). Она га «носи под срцем или грудима», не испод дијафрагме, црева и сл. Срце се концептуализује као садржалац емоција, тј. као посуда испуњена емоцијама, в. ЕМОЦИЈЕ СУ МАТЕРИЈА (ТЕЧНОСТ) (Klikovac 2004: 20, 242, 250).

Порођај, одн. рађање изражени су следећим фраземима: *priniest'/priviest' na svet* (SynSSJ 2001), *olakšati* pf. *breme* (Matešić 1982: 42), *osloboditi se* pf. *bremena* (Matešić 1982: 42), *rastati se* pf. *s bremenom* (Matešić 1982: 43), *donositi* иpf. *donijeti* pf. *koga, što na svijet* (Matešić 1982: 667). У примерима слов. *priniest'/priviest' na svet* (SynSSJ 2001) и срп. *donositi* иpf. *donijeti* pf. *koga, što na svijet* (Matešić 1982: 667) простор и долажење су метафоричке природе и одговарају метафори РОЂЕЊЕ ЈЕ ДОЛАЗАК (Klikovac 2004: 161).

Други примери који се тичу порођаја говоре о народним обичајима везаним за овај догађај: срп. *Zaviо se (у постељи) као породиља.* (Караџић 1969: 82); слов. *Dostala sa do postiel'ky. Dostala sa za plachtu. Dostala*

sa do pôlohu. Dostala sa do postele. Dostala sa do Ríma. Chystá sa do kúta (Záturecký 1975: 69). Како се жена порађала у кући, у словачкој традицији постоји обичај по којем се породила у просторији изолује својеврсним чаршавом (слов. *kútna plachta*) и остаје тако четрдесет дана (тј. шест седмица, слов. *šestonedielka*). Овај чаршав имао је магијску функцију да заштити жену и дете од злих сила. Она није смела да изађе иза чаршава нити су мушкарци из породице могли да прођу ка њој иза чаршава. Чаршав је био украшен другим магијским предметима којима су се породила и дете чували од злих утицаја (ELKS 1995).

4 Закључак

Ово истраживање представља само кратки осврт на неке улоге и односе које жена у словачкој и српској култури има и у које ступа. Чак и на основу овако суженог избора примера и објашњења који су били условљени обимом рада, види се да је у традиционалној култури Словака и Срба слика жене врло слична и да се таква ситуација у зависности од примера у мањој или већој мери одражава и на језичку слику света, тј. на вербални стереотип жене у народној култури Словака и Срба.

Извори и литература

- ЈМС 2007 = *Речник српскога језика*. М. Николић (ур.). Нови Сад: Матица српска.
 КАРАЦИЋ, Вук Стефановић, 1969: *Српске народне пословице*. Београд: Полит.
 ПОПОВИЋ, Људмила, 2008: *Језичка слика стварности: когнитивни аспект контрастивне анализе*. Београд: Филолошки факултет.
 РСМ 1–6, 1990 = *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад, Љубљана: Матица српска, Младинска књига.
 РСАНУ 1–19, 1958– = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Београд: Институт за српски језик, Српска академија наука и уметности.
 ТРЕБЈЕШАНИН, Жарко, 1988: Представа жене у Вуковим пословицама и њени корени у српској патријархалној култури. *Расковник* 14, 51/52. 99–116.
 ШТАСНИ, Гордана, 2011: Деминутивни супстантиви са диференцијалном семом човек у Вуковом Српском рјечнику (1818). Д. Мршевић-Радовић (ур.): *Научни састанак слависта у Вукове дане 40/1. Два века савременог српског књижевног језика*. 289–301.
 VEŇOVÁ, Kamila, 2010: *Žena v tradičnej kultúre Slovenska: menštruácia, panenstvo, materstvo* (so zameraním na nečistotu a tabu). *Antropowebzin*, č. 3. 161–168. URL: <http://antropologie.zcu.cz/zena-v-tradicnej-kulture-slovenska-menstruacia-panenstvo-materstvo-so-zameranim-na-necistotu-a-tabu> (5.5.2015)

- ĆOSIĆ, Pavle, 2008: *Rečnik sinonima*. Beograd: Kornet.
- ČERMÁK, František, 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Praha: Karolinun.
- EEKS 1995 = *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. Ján Botík (vedúci red. kolektívu). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. URL: <http://www.ludovakultura.sk/index.php?id=11> (31.5.2015)
- EVANS, Vyvyan, 2013: *Language and time: a cognitive linguistics approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- KLIKOVAC, Duška, 2004: *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- KLIKOVAC, Duška, 2006: *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet.
- KSSJ 2003 = *Krátky slovník slovenského jazyka*. Bratislava: Veda. URL: <http://slovniky.korpus.sk/>. (30.5.2015)
- LIPKA, Leonhard, 1992: *An outline of English Lexicology: lexical structure, word semantics and word-formation*. Tübingen: Niemeyer.
- MATEŠIĆ, Josip, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- PAUNOVIĆ RODIĆ, Stefana, 2014: Podstatné mená pomenúvajúce osobu ženského pohlavia vzhľadom na vek v slovenčine a srbčine. Oľga Orgoňová, Katarína Muziková, Zuzana Popovičová Sedláčková (eds.): *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Katedra slovenského jazyka, Občianské združenie Slovenčina. 277–283.
- PIPER, Predrag, 2001: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- RASULIĆ, Katarina, 2004: *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
- SSJ 1959–1968 = *Slovník slovenského jazyka*. Š. Peciar (hl. red.). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. URL: <http://slovniky.korpus.sk/>. (30.5.2015)
- SynSSJ 2004 = *Synonymický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda. URL: <http://slovniky.korpus.sk/>. (30.5.2015)
- ZÁTURECKÝ, Adolf Peter, 1975: *Slovenské príslovia, porekadla a úslovia*. Bratislava: Tatran.